

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 140
(18415)

2013 чылдың
ДЕКАБРЬ 3,
вторник
Садар өртээ
хостуг

email: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Декабрь 3 – Бүгү-делегейниң инвалидтер хүнү

ӨСКЕЛЕРДЕН ЧЫДА КАГБААЛ

Стол теннининге маргылдаа үезинде.

Ноябрь 30-де «Сүбедей» спорт комплекsinге харык-шинээ кы-ыгаарлаттынган 18 хардан өрү назылыглар аразынга Бүгү-делегейниң инвалидтер хүнүнге турскааткан спартакиада болуп эрткен. Ону ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика, аныяктар болгаш спорт амылары, Бүгү-россияның инвалидтер ниитилелиниң тывада салбыры организа-тап эрттирген.

ТР-ниң аныяктар болгаш спорт сайыдының бирги оралакчысы Буян Владимирович Биче-Бүгү-россияның инвалидтер ниитилелиниң Тывада салбыры-даргазы Антониде Доржу-Ондар чыылган чонга бол-аалчыларга байыр чедирген. Спартакиадага дыңнаары ба-караа четпес, коляскалыг инвалидтер стол теннининге, ыраа, шашкиге, хол басчы-га, коляскалыг инвалидтер ынгга чарышка, дартска бот-ның күжүн ниитизи-биле 85

кижи шенешкен. Маргылдаа үе-зинде кулаа дыңнаас кижилер-ге очулдурукчу чогу-биле элээн шаптараазыннар тургустунган. Спартакиаданың организа-кчыла-ры ол талазы-биле бүгү киржик-чилеринге таарымчалыг байдал-ды тургузар турган.

Спартакиаданың тиилекчи-лерин хүндүлүг бижикилер бол-гаш өртектиг белектер-биле шаңнаан. Харык-шинээ кызы-гаарлаттынган кижилер спорт-ка сонургалын илередип, аңаа идепкейлиг киржи, онзагай хүннү эрттирген.

ТР-ниң аныяктар болгаш спорт сайыдының бирги оралакчысы Буян Биче-оол:

— Чылдың-на инвалидтерниң декадазын эрттирип турар бис. Чыл келген тудум аңаа инвалид-тер идепкейлиг киржи турар апарган. Оларга мөгеер улус-тур бис. Амыдырал-чуртталгазында бергедээшкиннерге таварышса-даа, аңаа торулбайн, тура-со-руунуң быжыын, идепкейжизин көргүзүп турары өөрүнчүг-дүр.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика аямызының

консультантызы Чечек Күжү-гет:

— Инвалидтер хүнүнге турскааткан спартакиада эрттирери эки чаңыл болу берген. Маңаа стол теннининге, хол басчырын-га, аар килге штанг көдүрерин-ге, караа четпес инвалидтер ара-зынга тускай шыдыраа, шашкиге суйбал онаарынга, коляскалыг инвалидтер аразынга чарышты эрттирдивис.

Бүгү-россияның инвалидтер ниитилелиниң Тывада салбырының даргазы Антониде Ондар:

— Бо чылын спартакиадага киржи келген коляскалыг ин-валидтерниң саны көвүдээнин эскердим. Ол дээрге оларның спортка хандыкшылын, сонуур-галын бадыйткап турары өөрүн-чүг болушкун-дур. Оон аңгыда бо чылын өскелерге үлегер-чи-жек кылдыр Омск хоорайга эрт-кен Парасибирядага бистиң республикавыстан 3 киж ки-ришкен. Оларның аразындан Херел-оол Ооржак ядро октаа-рынга мөңгүн, согун октаары-нга хүлер медальды база Артыш

Мортуй-оол аар килге штанг көдүреринге 4-кү черни чаалап ап, Тываның адын төлөтти-биле камгалаан. Бо чылын Мөңгүн-Тайга болгаш Тожу кожуун-нардан аңгыда, шупту кожуун-нарның төлээлери идепкейлиг киржи чедип келген-дир.

Давид Монгуш, Бүгү-россияның инвалидтер ниитилелиниң Кызыл хоорайда салбырының төлээзи:

— Спартакиадага 4 чыл улаш-тыр киржи тур мен. Инвалид кижилерге бо мындыг хевир-лиг хемчеглер чүгле инвалидтер хүнү уткуштур эвес, а чылда ийи катап эрттирип турган болза, эки деп санаар-дыр мен. Чылыг үеде спортчу хемчеглерни арыг агаар-лыг черге организа-таан болза, дыка эки. Бо чылын киржикчи-лер хөйү-биле келгенин эскер-дим. Чебоксары хоорайга 2011 чылда «Россияның ча адарынга спорт мастери» атты чедип ап, бо чылын августа ол-ла хоорай-га ча адарынга 1 дугаар черни чаалап алдым.

(Уланчызы 2-ги арында).

Деткимче көскү

Тывастаттың сан-көргүзүглери-биле 2012 чылда респу-бликада 22914 инвалид-тер бүрүткеттинген, оларның аразында 4022 киж ажилдап турар.

2013 чылдың 9 айы-ның дургузунда респу-бликаның Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар аген-тилеге 409 инвалидтер ажил дилеп келген. Ажил чок 329 кижини ажилга тургускан, 269 кижини түр ажилдарга хаара туткан. 2013 чылда 4 инвалид-ти тускай программа-би-ле бухгалтер, чолаачы, повар, машинист, ЭВМ башкарыкчызы мергежил-дерге өөреткен. Олар Тываның күрүне универ-ситетинге, Кызылдың эр-ге-хоойлу, политехниктиг болгаш сайгарлыкчылар, орук техникумдарына өөренип, тускай мерге-жилдерни чедип алган. Эрткен чылын 24 инвалид-ти өөреткен.

2013 чылда агенти-лелге бүрүткеттинген 158 кижиниң 11-и — дээди эртемниг, 21-и — ортумак тускай эртемниг, 35-жи — эге профессионал эртем-ниг.

Республиканың «Күш-ажыл рыногунда дүшкүүр-лүг байдалды чавырылды-рары» тускай сорулгалыг программа езугаар ин-валидтерни ажилга тур-гузарынга хамаарыштыр болур-чогуур хемчеглерни кириген. Ажил берикчизи инвалид кижиге доктаа-мал ажилчын олут аңгы-лап бээр болза, аңаа 1 ажилчын олут дээш 66200 муң рубльди күрүнеден бээр.

Ол программа езу-гаар 2010 чылдан эгелээш 104 инвалидти доктаамал ажилга тургускан:

2010 чылда — 15 киж;
2011 чылда — 25 киж;
2012 чылда — 20 киж;
2013 чылда — 44 киж.

2013 чылда инвалид ажи-төл азырап турар болгаш хөй ажи-төлдүг 39 ада-иелерни доктаамал ажилче кириген. Ажил берикчилеринге чаңгыс ажилчын олут дээш 30 муң рубльди үндүрүп бер-ген.

Бистиң корр.

Тываның юристер ниитилежилгезиңиң хүндүлүт төлээлери!

Силерниң профессионал байырлалыңар — Юристин хүнү-биле чедирген байырывысты хүлээп ап көрүңер!

Бо хүн аңгы-аңгы мергежилдин кижилерин — прокуратураның болгаш полицияның ажилдакчыларын, судьяларны, дээди өөредилге черлериниң башкыларын, болчукчуларны болгаш нотариустарны — Хоойлуга болгаш эргеге бараан болуп турар бүгү кижилерни каттыштырып турар. Юристин хүнүн бо чылын Россия Федерациязының Конституциязын хүлээп алганының 20 чылының бүдүүзүндө демдегледип турары онзагай.

Эрге-хоойлулук күрүнени тургузуп турар бистин чуртувуска юрист дээрге ниитилелге аажок негеттинип турар мергежил болур. Амгы үеде эрге-хоойлу деткимчеги негеттинмейн турар ажил-чорудулганың чаңгыс-даа адыры чок. Силерниң ажил-чорудулгаңар ниитилелге чөптүг чорукту болгаш хоойлу-дүрүмнү хандыраарыңар, күрүне органның ажилыңа эрге-хоойлу нормаларын ажыглаарыңар турум аргаларын тургузарыңар угланган. Хамаатыларның эрге-хоойлу билиглерин бедидеринге, ниитилелге эрге-хоойлунуң бедик культуразын тургузарыңа юристерниң салышкыны үнелеп четтинмес.

Чөптүг чоруктуң идеязын амыдыралга боттандырып турар силерден, силерниң принципалдыг болгаш профессионал ак сеткилдиг чоруулардан хоойлуларны тодаргай болгаш чайгылыш чок күүседире, хамаатының, бизнестин, күрүнениң эрге-ажыктарының идегелдиг камгалалы хамааржыр.

Юрист болуру чүгле улуг ат-алдар эвес, улуг харыс салга-дыр. Юристин мергежиле шынчы турушту, кээргээр сеткилди, хуу мөзүшүнүң негеп турар. Езулук юрист кижиге чүгле эрге-хоойлу талазы-биле быжыг билиглерлиг болур эвес, социал чөптүг чорукту ханы медресе билер ужурулук.

Тываның юристер ниитилелиниң төлээлери бедик харыс салгалыг болгаш ниитилелдин база күрүнениң аңаа онааган хүлээлгелерин ханы медресе билер чоруун көргүзүп турар. Россияның Юристер ассоциациязының регион салбыры республикада дөрт дугаар чыл идепкейлиг ажилдап келген. Чоннуң эрге-хоойлу кижизидилгезиниң талазы-биле улуг ажилды ассоциация кежигүннери чорудуп, Кызыл хоорайның болгаш кожууннар төптериниң чурттакчыларыңа халас юридиктиг дузаны доктаамал чедирип турар. Тываның күрүне университетиниң баазасында юридиктиг клиника тургустунган, нарын юридиктиг айтырыгларны шийттирлээринге деткимчени хамаатыларга ында чедирип турар. Бо бүгү чүүлдер юридиктиг албанның ат-алдарын бедидип, Хоойлуга болгаш ону күүседип турар кижилерге хүндүткелди болдуруп турары чугаажок.

Профессионал байырлалыңарның хүнүндө силерге, юристер болгаш республиканың юристер ажилының хоочуннарыңа, чүткүлдүг чорукту болгаш Хоойлуга бараан болуруңуң өндүр, улуг херээнге шынчы чорукту, шилип алган мергежилеңерге чаа-чаа чедишкениңерни, быжыг кадыкшылды, тайбыңны, аас-кежиин болгаш чаагай чүүлдерни күзедивис!

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы К. ДАВАА.

«РЕСПУБЛИКА МАРКАЗЫ-2013»

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө». Республика марказы-2013» делгелге 2013 чылдың декабрь 7-де Кызыл хоорайга болуп эртер.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун эгелээни, республиканың Дээди Хуралыңа 2013 чылда Айыткалыңа чарлааны «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор телевилелди улам сайзырадыр сорулга-биле бо делгелгени эрттирер. 2013 чылдың дургузунда, эвээш-ле дизе, 124 телевилелди тус чер деңнелинге боттандыраар, ооң-биле барык шупту суурларны телевилелге хаара тудар сорулганы девискээрниң удуртукчузу салган. Губернатор телевилели ажил-агыйларның ажил-чорудулгазын сайзырадырыңа, чаа ажил-агыйларны ажыдарыңа идиглиг болган. Чүгле 10 айлар иштинде көдээ ажил-агыйда 272,

үлөтпүрде 97, культура болгаш туризмде 36, өске адырларда 76, ниитизи-биле 482 ажилчын туруштарны ажыткан.

«Сүбедей» спорт комплекзинге ол делгелгеге 19 муниципалдыг тургузулгарга бүдүргөн бараан болгаш аш-чем аймаан делгээр. Тус черлерде бараан бүдүрүкчүлериң күрүне болгаш муниципалдыг садыглажышкынарның киржилгезиниң, оларны күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылга органның талазындан деткимчезиниң дугайында «төгерик столду» база эрттирер.

Арга-дуржулга солчур болгаш кады ажылдажылганы моон-даа соңгаар хөгжүдөр сорулга-биле делгелгеге киржиринче Хакасияның, Новосибирскиниң, Красноярскиниң муниципалдыг тургузулгарының төлээлерин чалаан.

«ХҮННЭЭРЕКТИГ ӨРТЕМЧЕЙ»

Декабрь 2-де «Строитель» Культура бажыңыңа «Хүннээректиг өртемчей» деп концерт болуп эрткен.

Ону ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы, Улусчу чогаадылга төвү, Кызыл хоорайның культура болгаш уран чүүл департаментизиниң организастап эрттирген. Кызыл хоорайның 4, 10 дугаар школаларның, кулаа дыңнаваз уругларның школа-интернадының база республиканың кожууннарындан харык-шинээ кызыгаар-

латтыңан 75 уругларның аңаа уран кылыгларының делгелгези болгаш солун концерти болган. Фестивальдың кол сорулгазы — харык-шинээ кызыгаарлаттыңан уругларның салым-чаяанын улам сайзырадыры, чаа эш-өөрлер-биле таныштырып, оларның сагыш-сеткилин ажыдары.

ТР-ниң Орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруунуң күрүне инспекциязы (ОШАЧКИ) уругларга өртектег белектерни сөңнээн.

Бистин корр.

ӨСКЕЛЕРДЕН ЧЫДА КАГБААЛ

Виктор САТ, Кызыл хоорайның инвалидтер болгаш кырганнар бажың-интернадының чурттакчызы:

— Мен 1 дугаар киржип келдим. Спартакиаданы аажок сонуургал тур мен. Хол басчыр маргылдаага аныяк, күштүг оол мени тиилеп алды. Келир чылын болур маргылдаага эки белеткенип алгаш, албан киржир мен. Тиилеп албаан-даа болзумза, маргылдаага киржирге

безин меңээ өөрүнчүгүдүр. Инвалидтерге сагыш салып, спортчу маргылдаалар эрттирп турары дээш четтиргенимни илередир тур мен.

Ольга ДУМНАЯ, Дүрген суурнуң инвалидтер болгаш кырганнар бажың-интернадының чурттакчызы:

— Мен «Сүбедей» спорт комплекзинге бир дугаар кээп тур мен. Спорткомплекс дыка делгем, чараштыр. Маңаа дыштанып, маргылдаалап келген чонга шупту таарымчалыг байдалды тургусканыңа сеткилимден өөрүп тур мен. Спартакиадага бир дугаар киржип келдим. Коляскалыг инвалид херээженнер аразыңа маргылдаага кириштим. Аажок девидеп, сүрээдеп турдум. Мээң удурланыкчым бо талазы-биле арга-дуржулгалыг болду. Белеткел чок болганым-биле шаңналдыг чер четпейн

бардым. Ынчалза-даа келчылэн эки белеткенип алган 1 дугаар черни алыр дээш кижир мен. Таныжып алган эш-өөрүм-биле келир чыла албан ужуражырын дугуртувус. Инвалидтер ортузу спортчу хемчеглерни көвүдир аргазы турган болза, берге дыка ажыктыг болгаш лун болур ийик.

Шончалай ХОВАЛ

Чуруктарны Чингис Сагынтыртырган.

Кым күштүг эвес?

КНО-нуң Чиңгине ассамблеязы декабрь 3-тү Бүгү-делегейниң инвалидтер хүнү кылдыр чарлаан. Бо хүннүң сорулгаларын Чиңгине ассамблеяның 1982 чылда хүлээп алганы инвалидтерге дузалаарының Бүгү-делегей программазында айтыкан. Инвалидтерниң эрге-ажыктарын камгалаарыңа, аарыг-аржык кижилерге дузалаарыңа, олар ниитилелге боттарының туружун тып алырын деткиринче ол программа угланган.

Бо чылдың август 1-де байдал-биле алырга, Тывада 23 623 инвалидтер бар, оларның 2 394-ү — бичии уруглар. Ол дээр республиканың чурттакчы чонунуң 7,6 хуузу-дур. Инвалидтерге дузалаар сорулга-биле республиканың Чазаа хемчег-

ДУЗАЛААР

лерни удаа-дараа ап келген. Инвалидтерге дузаның девискээр программазын боттандырып тура, бичии уругларның кады-ның байдалын экижидир эмнээр Кызылда төптүң тудуун доозарыңа акша-хөреңгини үндүргөн, найысылалдың кудумчуларыңа болгаш социал объектилеринге инвалидтерниң болгаш назы-хары улуг кижилерниң ыңай-бээр чорууруңа таарымчалыг байдалды тургузар талазы-биле хемчеглерни алган, көдээ суурларда инвалидтерге дузалаары-биле янзы-бүрү социал албан черлериниң ажилдакчыларының социал үнүүшкүннерин организастаан.

Декабрь 1-ден 10-га чедир эртип турар декада үезинде инва-

валидтерге адрестиг дузаның дидер, оларга чөптүг хамаары ганы хевирлээринге дөгүм бо лекция, беседаларны эрттирер инвалидтерниң эрге-ажыктары камгалаарының хоойлу-дүрү арга-сүмелерин бээр. Кызылдың №4 школаның ырактар харылзажырының төвүңге кдыының байдалы-биле арга-нээ кызыгаарланган уруглар дузалаарыңа өөредилге албачериниң болгаш ада-иелериниң кады ажилының дугайында «төгерик столду» эрттирер.

Чурттап турар чериниң аайы-биле хамаатыларның комплекстиг медицина шинчилгези эрттирер сорулга-биле Кады камгалал яамызы болгаш эр-нелге-профилактика албан черлери «Ажык эжиңтер» хүнү эрттирер.

ТЫВАНЫҢ АРГАЗЫН—

2013 чылдың ноябрь 28-те регионнун социал-экономиктиг айтырыының талазы-биле

Россияның Чазааның хуралына Тываның Баштыңы

Ш. Кара-оолдун чугаазы

Хүндүлүг Дмитрий Анатольевич! Хүндүлүг чазак кижигүн-нери! Тываның сайзыралының дугайында, ооң күчүзүнүн чурт-туң экономиказынче салышкынның дугайында, эң чидиг айтырыгларның дугайында федералдыг чазактың хуралына сайгарып турары меңээ-даа, бистиң республикавыска-даа принципадыг улуг уjur-дузалыг.

Бистиң дилээвисти хандырып, Тываның дугайында айтырыгны хүн айтырыына киригениңер дээш Силерге четтиргенимни илередирин чөпшээрер көрүңер, Дмитрий Анатольевич. Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдизин ханы сайгарганы дээш Игорь Николаевичке четтиргенимни илередип тур мен. Көргүзүлгелерниң хөй кезининң талазы-биле хожудаңгаларның санынга кирип турзувусса-даа, сайзырал темпелерининң талазы-биле ортумак турушту быжыы-биле ээлеп турар бис.

Тывада төрөөн республика-зының салым-хуузу дээш сагыш аарып чоруур күш-ажылчы кижилер чурттап турар. Оларның хөй кезин барыын Мөңгүн-Тайганың кадыг-дошкун бедик дагларының байдалдарында, мурнуку кызыгаарның чоогунда изиг-халын ховуларында күженишкенин ажалдап турарлар.

Сөөлгү чылдарның дургузунда ниитилел-политиктиг байдал Тывада турум хевээр арткан. Чоокку беш чылда кол кол экономиктиг көргүзүлгелерни деңнештирерге сөөлгү чылдың бедик болуп турар. Чижээ, регионнун ниити продуктузу барык ийи катап өскөн. Көдээ ажал-агый продукциязының хемчээли—1,8 катап, чуртталга шөлүн ажылгалга кириери—1,7 катап көвүдзөн.

Бодувустун мурнууска тургусканыыс кол сорулгаларның бирээзи—Тываның көдээзинде кол үүле — мал ажылы болуп. Көдээ ажал-агыйны катап тургузар, малчыннарның чик эвес күш-ажылының ат-алдарын бедидер дээш сөөлгү 5-6 чылдың дургузунда бистен хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылган бис. Ол чылдарда аңгы-аңгы дөстөрдөн көдээже 2,7 млрд. рубльди шилчиткен, республиканың агроулетпүр комплекзинде бюджет инвестицияларының хемчээли ол чылдарда 10,6 катап өскөн.

Бистиң күженишкениннери-вис халас барбаан. Россияның составына Тываның төөгүзүңге бир дугаарында мал бажының өзүлдизин дайын чылдарының мурнуку деңнелинге эрткен чылын чедирген бис. Чыл санында немей өзүлдө 7 хуу болуп, бо чылын хойнуң болгаш өшкүнүн баш саны 1 миллион 134 муң баш четкен. Кижини санынга онааштыр малдың баш санының талазы-биле Сибирьниң

федералдыг округунун регионнарын мурнап турар бис. Чылгы мал ажылы республикада база алдаржып турар, беш чыл дургузунда чылгы мал бажы 2 катап өскөн болгаш 60,5 муң баш четкен. Бо чылдан эгелээш перспективтиг адырны — сыын ажал-агыйын катап тургузуп эгеледиз.

Эгелеп чоруур фермерлерни болгаш өг-бүлелерниң мал фермаларын деткири-ниң программаларын 2012 чылда күүсеткениниң түңнели-биле Тыва Россияның үш эң тергин регионнарының санынга кирген, чүгле Татарстанга болгаш Липецк облазынга четпейн барган. Конкурстун кадыг негелделери турзажок, кижилге чагылларының саны деткимче фондузундан ийи-үш катап өскөн. 2013 чылда ону 130 ажал-агый кириген. Бистиң көдээвис катап тургустунуп, аныаксып турар дээрзин ол бадыйкап турар.

Республикада инвестицияның идепкейлиг чоруу сөөлгү чылдарда чогулчалыг көргүзүлгелерни апарган. Бир эвес 2008 чылга чедир инвестицияны чүгле бюджет акша-хорөңгизи-биле салып турган болза, 2009-2012 чылдарда республикада кол капиталга бюджеттен дашкаар инвестицияларның хемчээли өскөн. Өзүлдө 1,5 катап болган ол дээрже Россияда 2-ги чер-дир.

2012 чылда кол капиталга инвестицияларның хемчээли 11 миллиард рубль болган, чылда 1,3 катап өскөн. Инвестиция төлөвилелдерин күүсеткенинден бюджеттерниң бүгү деңнелдеринче үндүрүп кирилделеринин түңү 2011 чылдаазыга деңнээрже, барык ийи катап өскөн. Алдын тывыжы барык 26 хуу көвүдзөн. Инвесторларның бүдүрүлгелеринге тус черниң 900 хире ажалчыннары болгаш специалистери ажалдап кирген. Эртип турар чылдың түңнели-биле Тыва дорт инвестицияларның хемчээлинин талазы-биле Россияда мурнап турар чээрби регионнарын санынга кирген, а чурттакчы чонун кижини санынга онааштыр инвестицияның хемчээли-биле дөрткү черни ээлзэн.

Чуртталга бажыңнарын турдарының, ооң-биле өскүстери хандыраарының, хуу тудугнуң талазы-биле бисте темпелер багай эвес. Кем-херек үүлгедир чоруктуң деңнелин көскүзү-биле эвээжидип (1,3 катап), ажал чок чоруктуң деңнелин кызырып болгаш кижини бүрүзүнүн ортумак орулгазын көвүдөдип шыдаан бис.

Бүзүрелдивис моон илдең. Чамдык социал-экономиктиг көргүзүлгелерниң чогулчалыы 2006 чылдың эге деңнелинге бодаарга, сөөлгү чылдарда көскү апарган дээрзин дораан

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол.

чугаалаар уjurлуг мен. Өске регионнарда болгаш Россияның ортумак көргүзүүнү деңнештирерге бистиң хөгжүлдестин темпелери ындыг-ла чогулчалыг эвес.

Чурттакчы чонун орулгаларының көргүзүүнүн талазы-биле бойдус курлавыры шоолуг эвес регионнар-биле Тыва чаңгыс деңнелде болуп турар. Кыдыг-кызыгаар болгаш чедери берге Тывада бараанның болгаш ачы-дузаның ортумак өртээ өскелерден, чижээ, Калмыкиядан бедик болуп турар.

Яды чоруктуң кол чылдаганы — ажалдаар болгаш акша ажалдап алыр арганың чок болуп турары. Тываның ажалдап шыдаар чурттакчы чонун беш кезини ажылы чок болуп турар.

2012 чылда Тыва Республикада ажылы чоктарның үлүү 18,4 хуу болуп, Россияның регионнарының аразында 81 дугаар черни ээлеп турар, Россияның ортумак деңнелинден көргүзүү 3,3 катап ашкан.

Бистиң регионда байдал Чечен болгаш Ингушетия республикалары-биле дөмей болуп турар. Бир эвес үстүнде адааным регионнарда ажал-агыйга кирип алыр чоруктуң нарын болуп турар чылдаганы политиктиг болгаш дайын чорудулгалары-биле, ооң соондагы катап тургузуушкун байдалдары-биле холбашкан болза, Тыва Республикага ооң чылдаганы чүгле экономика болуп турар.

Ажылы чок болгаш яды чоруктуң куду деңнели дээрже девискээрниң экономиктиг күчү-күжүн чедир ажылдап шыдавайн турары. Чурттакчы чонун саны эвээш болза-даа (2013 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле 310,5 муң кижини), Тыва ниити продуктуну кижини санынга онааштыр бүдүрүп турары-биле алырга, чуртта эң бичии болуп турар. 2011 чылда ол 109,4 муң рубль болган. Ол дээрже Сибирьниң көргүзүүндөн 2,3 катап чавыс болгаш ниити Россиянындан барык 3 катап эвээш. Бо көргүзүг талазы-биле республика Сибирьниң регионнарының аразында 12-ги черни ээлзэн болгаш чуртта—79 дугаарында.

Экономиктиг көргүзүлгелер талазы-биле кайы хире хожудап турарыысты, социал хөгжүлдениң чугула угланышкынарында байдалдың кайы хире нарын эскерери берге эвес.

Чоокку келир үеде чурттуң көргүзүлгелеринин оода ортумак деңнелинче үнер дээр болза, регион чүгле чайгылыш чок бурунгаарлаар эвес, а республиканы шынар талазы-биле чаа деңнелче үндүрер стратегтиг шийтирилери хүлээп алыр болгаш күүседир уjurлуг. Амгы үеде ажалдап турар ажал-агый инфраструктуразының байдалы сан талазы-биле өзүлдениң аргазын регионда чидиргенин көргүзүп турар дээрзин билип турар бис.

Инфраструктураның чугула айтырыгларын—транспорттуң ырак-узаан болгаш энергияның чедишпезин, үндезини-биле өскөртпес болзувусса, байдалды экижидип шыдавас бис деп чүвени база билип турар бис. Тыва Республиканың экономиказының болгаш социал адырының амгы байдалы регионнун ажылдап болур аргаларына дүүшпейн турар. Ажал-агыйны чорударының эргижирзэн аргаларын ажылдап тургаш, ону сайзырадырының дөгейленген оруу ам ажык бер-бес апарган.

Россияның составына 70 чыл болган федерацияның эң аныак субъектиси бис, хөй чүүлдер кылдыган: социал инфраструктураны эгезинден туткан, школалар, эмнелгелер, культура ордулары, чуртталга бажыңнары туттунган. Ындыг турбуже республиканы ниити транспорт четкизинче болгаш экономиктиг делгемче каттыштыраар амдызында күш четтимзэн. Рынокче шийтирилтимзэн баш ажык айтырыгларлыг кирген бис. Ооң түңнелинде бүгү чуртка ажыктыг кылдыр ажалдаар байлак аргазын ажылдаары Тыва чедип албаан.

Тываның девискээринде бар хөмүр-дашты, алдыны, полиметалл рудаларын шиңгээдип алырының төлөвилелдери Сибирьни сайзырадырының стратегиязынче кирген. Чүгле одалга-энергетика комплекзинин чаңгыс курлавыр күчүзүн эксперттер 16,5 миллиард тонна кокстуг хөмүр-даш деп үнелзэн. Ол дээрже металлургияга аажок херек болуп турар марка-дыр. Онза ховар полиметаллдың Ак-Сугда чыдынын геология-шинчилел медээлери-биле алырга, 2,5 миллиард долларга үнелетинип турар.

Тыва Республиканың база бир чугула стратегтиг артык аргазы болза, Азия-Оожум океан чурттарынче автомобиль, агаар транспорту-биле аргыжарына, ыраккы перспективада демир-орук-биле аргыжарына эпиг

болуп турары.

Игорь Николаевич биске онза чугула теманы — М-5 оруун Хандагайты—Боршоожүнер кылдыр өскөртиринин дугайында чугаалады.

Ол төлөвилел 10 чыл ажы болуп турар. 1999 чылдың сентябрь 16-да Россияның Чазааның «Тыва Республикада социал-экономиктиг байдалды турумчударының байдалы республика бюджетини орулгалыг кеззэн чайгылыш чок өстүреринге байдалдарны тургузарының талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалы хүлээп алдыган Ынчан-на Абаза—Ак-Довурак—Чадаана—Хандагайты орук федералдыг өнчү кылдыр дам чыдар сорулга салдыган турган. Бүдүн чыл дургузунда туржуп келгенивис сорулга ол-дугуйин, чүгле оруктуң узун дурт харын-даа кызырылган.

Чаа маршрутту М-54 «Енисей» федералдыг орукта чүгле 37 км узун болур кылды планнап турар. Ындыг-даа болза, ажыктыг чүүлдер хөй.

Оон аңгы база бир ажыкты—бистиң республикавыска таварып эртеринин кайгамчык аргазын ажылдаары саналдап турар бис. М-54 орукту Хандагайтыже угландыр өскөрткени соонда Россия Федерациясы Оожум океан чурттарына чаа транспорт оруун ажылдап алыр. Чурттар аразының тударын доозуп турар автомобиль оруун — Урумчи (Кыдат)—Ховд (Моол) — Улангом (Моол) — Хандагайты (Россия) орукту ажылдаар уjurлуг бис. М-54-түн амгы Цаган-Тологойже угланышкыны кедик чок, Моолдун ховуларына чорупкан, өске таладан чүнүт-биле-даа быжыглаваан дээрзин айтыр апар.

Тывада транспорттуң чедишпейн турар чоруун шийтирилээр кол айтырыг — демир-орук аргыштырылганы дээрзи билдингир. «Курагино—Кызыл» төлөвилелдин бүгү төөгүзүн болгаш кандыг ажыктыг болурун Игорь Николаевич таныштырды. Ол төлөвилел Тываны барык камгалаар дээрзин онза-лап демделзэйн: эвээш дээрже, 15 муң ажалдаар олуттар болгаш чыл санында 17 млрд. үндүрүп саналгалары-дыр.

Демир-оруктуң бо чаа угланышкынын ажыдарга база ажык бар, ол дээрже чурттар аразының оруунче үнери-дир. Россияның Азияда партнелу болуп турар Кыдаттын чаа транспорт оруктарын дилеп, Россияны оюп эрткеш, Казакстанче дорт киреринин оруун кылып турары чажыт эвес болгай. Ол дээрже база чаа «торгу оруу» ышкажыл. Бистиң бодап турарыыс-биле алырга, ол чуртче киреринин эң ажыктыг болгаш кыска оруу — Тываны таварты Кызыл — Урумчи оруу-биле чорууру. Ындыг арганы эрттирип болбас херек.

Федералдыг төптүн бисти республикавыска кичээнгейи бедии-биле үнелеп турар бис. Бөгүн бисти дыңнап турары ооң улуг херечизи. Бирээде, онзагай кичээнгейиниң чижээ ийиде, девискээрге байдалдың бергезин билип турары. Хөй федералдыг удуртукчулар Тываның берге айтырыглары эки билир. Сайгарып чугаалажырындан ажил-херектерж шилчиир үе келген — Тывага хамаарыштыр принципаалды болгаш комплекстиг шитпирлерни хүлээп алыр. Кичээнге дээш четтирдим!

Сүт-Хөлдөн

Кыштагларында

Чыккылама соок кыштан мал-маганын хүр-менди ажырып алыры-биле хоочун, аныяк-даа малчыннар баш удур белеткенип, кыштаг-хонштарында көжүп-дүжүп хонгулапкан. Барык 33 чылдың дургузунда «хову кораблин» холу дыңзыг башкарып келген Тыва АССР-ниң алдарлыг комбайнеру, 76 харлыг Шулуун-оол Санданович Монгуш амгы үеде мал ажылынче шилчээн. Ол өөнүң ишти Дырбак Чалчываевна-биле 11 ажы-төлүңге өмөк-демек болуп, оларның мал-маганын база азырап, Кызыл-Тайганың Ооругда кыштаанда 8 тонна сигенни белеткеп алган. Шулуун-оол Санданович мындыг хевирлиг кыштаглаашкыны бедик деңгелге эртер деп сорулгалыг.

Алдан-Маадыр сумузунда ССРЭ-ниң Алдар ордениниң үшкү чергезиниң эдилекчизи, 70 ажыг харлыг Шолбан-оол Назын-оолович Ондар өөнүң иштин оскунуп, ажыг-шүжүгге таварышкан. Ынчалза-даа ол бергелерге торулбайн, уруу Батина-биле чеди чүзүн малын тудуп, Кужурлуг-Ховуда кыштаан селип-септээш, кыш дургузунда четчир 7 тонна мал чемин курлавырлап ап, кыштаглаашкыны үе-шаанда чоруткан. «Хоочун — коктуг, хола — кактыг» дээн ышкыш, Шолбан-оол Ондарга кыш ам коргунчуг эвес.

Үстүү-Ишкинде Тыва Республиканың алдарлыг аныяк малчыны Туран-оол Сөспүй-оолович база өөнүң ишти Долаана Уйнуковна Ондарлар Бел-Орукта кыштаанда 650 баш хой, өшкүзүн, 50 баш инээн, 40 баш чылгызын кыштагладып эгелээн. Олар боттарының күжү-биле Инек-Дашта сиген шөлүндөн 15 тонна сигенни кескен. Чайын болган үер оларның кыштаанче аргыжар орукту 4 метр ханы кылдыр үрзэн турган. Кожуун чагыргазынче дуза дилеп билдиришкен кирирге, Суг-Аксында кожууннар аразының суггарылга эргелелиниң ажилдакчылары күштүг техника-биле Үстүү-Ишкинниң орукчириин дескилеп аштаан. Кожуун чагыргазының даргазы Маны Кызылга, оралакчызы Александр Иргитке, суггарылга эргелелиниң даргазы Кара-оол Даңзы-Белекке малчыннар өөрүп четтиргенин илередип турар.

Сөөлгү үеде арат-тараачын фермер ажил-агыйынче шилчээн Туран-оол, Долаана Ондарлар ам-даа кодан малды өстүрер дээш кызып ажилдап чоруур. Олар кыштаглаашкыны зооветеринарлыг байдал-биле чорудар сорулганы салгаш, бедик хей-аъттыг ажилдап турары өөрүнчүг.

Кожууннуң өске-даа малчыннары кыштаглаашкынче бир демниг кирген.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

Бо чылдың октябрь 22-де үнген «Шын» солунуң 123 (18398) дугаар үндүрүлгезинде «Хомудал дептери» деп рубриканың адаанда Азияна Таунуң «Сагыш човаачал эмчилер эвээжээни ол бе?» деп эгелиг чүүлүн улуг сонургал-биле номчааш, номчукчулар-биле бодумнуң сеткил-сагыжымны үлежиксээш, мону бижидим.

Хоочун эмчи Надежда Ноокай амгы үениң аныяк эмчилеринге хамаарыштыр «оларны миллион акша-хөреңги-биле безин көгүдүп турар ышкыжыл. Ол бүгүнү көрүп, дыңнап чоруурга, чаржынчыг-даа чүведир. Сеткилинден аарыг кижилер дээш сагыш човал, оларны бодунга чоок кижизи дег хүлээп, буянын чедирип ажилдап чоруурларның саны эвээжээндир» деп төндүргени мени бодандырды.

Ийи-чаңгыс ыңдыг «шаарланчак» кижилер бар-ла ыйнаан харын. Ынчалза-даа буянын сеткилдиг, ажылынга езулуг бердинген, сагыш човаачал эмчилер кайы хөй деп бадыткап болур мен. Ындыгларның чижээнге Улуг-Хем кожуунуң Шагаан-Арыг хоорайда төп эмнелгениң туберкулезка удур салбырының бир демниг коллективин хамаарыштырып болур.

Бо албан чери-биле мээң амыдыралым сырый холбаалыг чүве. Ында бирги бөлүктүн инвалиди, 87 харлыг мээң ачам эмчилерниң хайгааралында эмнедип чыдар. Чуртталгада дески чүве турар эвес. Мээң ачамның социал байдалы чедимчелиг. Назынында таакпы тыртып көрбээн, арага деп «ажыг чемниң» хемчээлин би-

лир, беш кожууннарның бирги удуртукчузу болуп ажилдап чораан, Тываның хөгжүлдезинге бодунуң билиин аныяндан тура кириштирген кижилерниң бирээзи. Бис ачагыска чоргаарланыр бис!

Шагаан-Арыг хоорайда туберкулезка удур эмнелге салбыры арыг-силини, чырык-чылыы база аарыг кижилер бүрүзүңге бүрүн дериттинген аңгы өрээлдиг болганы-биле дыка таарымчалыг деп көөр чордум. Эмчи сестралары база техниктиг

лы. Маргарита Юрьевна аарыг кижилерниң кандыг хонганын, кандыг негелде, хомудалдар барын демдеглеп алгаш, ажил хүнүнүң хуваалдазын тургузуп, хуралды эрттирер чаңчылдыг. Ооң түңнели ол — ажилчын коллективте сагылга-чурум тургустунган, аарыг кижилер ортунда эмнээшкенин ара кагаш чоруй баар деп таварылга чок.

Эмчиде бо хүнде чеже кижилерде эмнедип чыдарын сонургаарымга, республиканың тускай сорулгалыг программа-

Туберкулезка удур эмнелге салбырының эмчи сестралары.

ажылчыннар ол байдалдарны тургузар дээш ак сеткилдиг ажилдап турарын демдеглээр апаар. Ылаңгыя аарыг кижилерни ажаап карактаар, арыг-силигни тудар дээш санитарка кыстар шудургу ажилдап турарын эскердим. Салбырының 14 палатазында амгы үеде үр хуусаада чыдып эмнедип турар 50 кижиниң ыңдыг-мындыг деп хомудалы чок. Ол дээрге салбырының эргелекчизи, дээди категорияның эмчизи Маргарита Юрьевна Кууларның, улуг эмчи сестразы Валентина Антоновна Мартак-оолдуң билдиги ажы-

зының деткимчези-биле 50 аарыг кижилер эмнээр кылдыр 1991 чылда ажыттыгган бо эмнелге албан черинде 50 кижилер эмнедип чыдар. Ийи аңгы постуда 9 эмчи сестразы, 9 санитарка оларны хайгаарап турарын чугаалааш, аарыг кижилер чүгле Улуг-Хем кожуундан эвес, республиканың өске-даа чурттакчылыг черлеринден келгенин демдегледим. Аарыг кижилерниң эң аныяа — 20 харлыг, эң улуг назылы — 87 харлыг. Херээженнер оларның — 30 хуузу, а эр кижилер — 70 хуузу деп сан-чурагайлар-биле ба-

Салбырының эргелекчизи М.Ю. Куулар.

дыткап чугаалап турар. Ол көргүзүп турарыл дээрге, а эр кижилерниң ортунда х биле тараанының бадыг дээрзин билип алдым.

Назы-хары улгаткан болгаш «кадыг» эмнер и «аар» эмнээшкенин ап турган ачамның кулаа дыңна таан, караа көрбестээн. Ынчалза-даа ажы-төлү бистер бээривиске, ол өөрүшкү, муралы-биле уткуп алыр.

Мага хандыр чугаалаашкарып-чемгерип, арыг аштап кааш, карак чашта төп тургаш, байырлажып, каган ачагысты кагаш чорут бис...

Амдыызында кемдээшкитаварышкан болгаш мээң «өңнүктерим» — инвалидтер колясказы, даянгыштарым. Эмчилерге, бистер ч улузу, черге чедир мөгө ынак «Шын» солунувусту д чыштыр четтиргенивисти иледип олур бис. Эмнелгениң ту ажилдакчыларынга бо кадыкшылды, амыдырал-чу талгазында чүгле өөрүшкү ажил-ижинге чедишкенин бистиң ачагыстың буяны к бүрүзүңге чедер боор деп гедивис.

Зоя МОНГУ

Кызыл хоорай.

КАТКЫ-ХӨГЛҮГ ХООЧУННАР

Чөөн-Хемчик кожуунуң Чыраа-Бажы сумузунуң Хорагай Ооржак аттыг Культура бажыңыга «Каткы-хөглүг хоочуннар» деп дыштанылга кежээзи болуп эрткен. Ол хоочуннар чөвүлелиниң, школа коллективиниң болгаш культура ажилдакчыларының тургусканы планы-биле эрткен.

Культура одааның уран чүүл удуртукчузу Салаана Оолаковна Ооржак кежээни башкарып эрттирген. Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы, «Шын» солунуң хоочун бижикчизи Оолак Даржаевич Кара-Сал улуг назылыгларга байыр чедирген. Кежээге 70 ажыг хоочуннар киришкен. Оларның аразында: ССРЭ-ниң Дээди Сөвединиң депутаты, Ленин ордениниң эдилекчизи, мурнакчы саанчы

Кувискаал Сүмбүүевна, РФ-тиң алдарлыг башкызы Билди-Көк Монгушович, маадыр иелер Бопук-Кара Лудаевна, Өлзеймаа Ондаровна, 90 харлыг Василий Тевекович, Леңмаа Аракчаевна, Тас-Уруг Бора-Хөөевна, Чечен Санчыжаповна, Бадыймаа Сүмбүүевна, Досумаа Байыр-Сановна, хөөмейлеп-сыгыртыр Эрес-оол Чамыянович, эмчи Роза Монгушовна, башкылар Минчиер Кыспай-ооловна, Зоя

Санчаевна, Нина Васильевна, бухгалтерлер, ясли-сад башкылары дээш, өскелер-даа.

Суму чагырыкчызы Зоя Шоюн-ооловна хоочуннар аразына айтырыг-хары мөөрейин эрттирип, тиелекчилерни өртектег белектер-биле шаңнаан. Кандыг-даа байырлал ыр-шоор, танцы-сам чокка эртер эвес, хоочуннар ырлажып, шүлүктөп, самнап, интермедиялар көргүзүп, солун дыштанган.

Чыраа-Бажы школазының коллективи хоочуннарны шайладып, сумунуң эң улуг назылыг өг-бүлезин Василий Тевек-оол-

ович, Ылаа Шири-Базыров Санчыларга өртектег белектерни тывыскаан.

Хүндүлүг хоочуннар, амыдыралга быжыг туруштуг, ажал төлүвүске моон-даа сонга үлегерлиг, ачы-дузалыг болулар. Кадык байлаавысты каппап, өг-бүлелерге байыр-наа үзүлбэзин, чоок кижилерин силерге ынак болзун!

Кырыыр назынны Кызыдыр-ла уттуулунар. Чалыы назындан Каян-даа чарылбаалы.

С. ООРЖА
З. ООРЖА

Тыва биле Россия демнежилгезинин 100 чылынга

Ада-өгбелерим чурту Кара-Талым

Төнчүзү. Эгези № 105, 138 «Шын» солунда).

Төгүзү дугуя катап эглип эвес ыйнаан? Ол шагда өреге бүрүзүнге ыяш-белеткээр, албан үндүрүү тараа дужаар деп «кара» база турган чорду. Дарга бодунуң үезинде Хемнин, Кара-Талдың, Кашпалдың, Шөгүрнүн Хем унунга тарып болгу элеринге арат бугаларын ырып, үнген тарааны хол ыры-биле кезип, курга-ол боду чонну баштап, ытты кожуп алгаш, солуп тарааны боду бастырып, чонун канчаар сургап, база ажилдадып тур-чугаалай бээр, бистиң кижизи ону дыңнаарга, кижиниң сагыжына бир-ле амыдырал, тоол-домак дег чүве болчук.

Турбаан черге бүдүн уу, кожунну тудуп тургус-каан, өргүн чонну ажил, ыралче углап-баштап, «а» жүк билбес кижилерни к-билеге өөредип чораан удуртукчунуң, бистиң ыстың, ажил-амыдыра-н төөгүзүнүң дугайында ир болза, бүдүн роман-даа болур-дур ийин.

Кыргысты 1934 чылда ше-келдирти берген. Улуг-кожууннуң шериг комис-дынга эмчи шинчилгезин ш, ыдыктыг хамааты албан-илгезин эрттирери-биле ын төвү — Кызыл хоорайга н. Тываның улусчу армия-н хүрээлеңинге шериг ш политиктиг белеткел-н тергиннериниң бирээзи нының дугайында факт-даалар база бар. Шериг ыралды төп черге эрттир-1937 чылда хуусаа төөгерге, эээн чери Кара-Тал суурже елген. Шеригден халажып ш, дагын катап ол суму га черинге, сумунуң нам единиң секретарына 1941 чедир ажилдааны чада биле ооң депшип эгелээн инин ужуу болган. 1941 н март айда Чаа-Хөл суур Чаа тургустунган кожунга даары-биле Чигден Кыргыс овичини чалалга езузу-би-тарган.

А-Хөл кожуннуң төөгүзү чылдың март 12-де Ты-Араттың революстуг на-Төп комитетиниң «Улуг уннары бичеледир эде изастаар дугайында» № 10 доктаалы-биле тургустун-дан эгелээн. Оон бээр ытыг-ла 72 чыл шуужуп н болгаш дыка-ла хөй ып бада берген болбайн бо эрткен хөй чылдарның унда Чаа-Хөл кожуннуң алалыг бурунгаар хөгжүл-ге төлептиг күш-ажылчы кириген, чаш, чалыы ының үезинде безин чон-уртуп-баштаар, сургаар, изакчы талантызы-биле ш тургузукчу ажылы-биле ызында ады-сураа билдин-урагжаан база бурунгаар

көрүштүг, бодунуң үезинде чаңгыс чер-чурттугларының улуг хүндүткелин чаалал ап, езулуг-ла чончу, шынчы, удуртур ажил-чорудулгага чаяттың салым-чолдуг удуртукчу дээрзин чонун-га шынзыткан. Бүгү амыдыралын чүгле өскөн-төрээн чериниң, чур-тунуң хөгжүлдизинге сөңнээн, төрөл чонунга, Тыва-зынга өргүп бараалгаткан, канчаарга-даа дөмей-ле балалбас изин арттыр-ган кижилер Чаа-Хөл кожунда дыка хөй деп билип чоруур мен.

Кыргыс Сүрүнович Чаа-Хөл кожуннуң партия болгаш күү-секчи эрге-чагырга органнары-ның баштайгы кол удуртукчузу чорааны бистерге, ооң хөй ажы-төлдеринге улуг чорга-рал болуп арткан. 1930 чыл-дар эгезинде амгы Чаа-Хөл девискээринге кожун, суму чергелиг эрге-байдалдыг чер-лер турбаан хевирлиг-дир. Мээң өскөн-төрээн суурунуң төөгүзүн чогаалымның баштай-гы одуртуктарына төөгүп бер-дим. Чаа-Хөл, Хереме, Шаңчы, Кызыл-Даг болгаш Ак-Туруг деп суурларының эрткен оруун, төөгүзүн, эң баштайгы тускай эртемниглериниң болгаш үн-дизилекчилериниң дугайында келир чылын демдеглээр он-загай болушкун — Тыва биле Россияның чаңгыс демнежил-гезинин 100 чылынга тураскаа-дып, чаңгыс чер-чурттугларым, чаа-хөлчүлөр, номчукчуларга бараалгадыр боор деп бүзүрөп каайн. Төөгүлүг материалдарны улуг күзелдиим-биле номчуур ийик мен.

1941 чылда Ч.Кыргыс чаа тургустунган Чаа-Хөл районнуң бирги оралакчы чагырыкчызына томуйлаткан. (Бо барымдаа-ны бистиң ачавыс боду меңээ дамчыткан. 1984 ч. октябрь. — Авт.). Ынчангаш үндезин Чаа-Хөл чурттуг кижилерден бир-ле дугаарында кожун болгаш суму чергелиг улуг албан-дужаалдар-га ажилдап эгелээн удуртукчу болуп, Кыргыс Сүрүновичиниң ады төөгүдө артканы — база-ла балалбас ис-тир ол. Чаа-Хөл ко-жуун 1941 чылда тургустунганда ооң бир дугаар чагырыкчызы Тожу чурттуг Василий Максим-ович Кончук болган чорду.

Ч.Кыргыска хамаарыштыр үстүндө айыттыңан чүүлдү номчукчу-даа, Чаа-Хөл районнуң администрациязы-даа, оон бээр 81 чыл эрткен-даа бол, ажил-дакчы кижиниң ниитилелдин болгаш күрүнениң мурнунга ачы-хавыязын РФ-тин Күш-ажыл хоойлузунуң 191 дугаарлыг чүүлүн езуугаар алырга, үнелеп көөрү — күрүнениң хүлээлге херээ-дир. Ынчангаш Чаа-Хөл кожуннуң удуртукчу ханы сайгарып, өөренип көөр ужурун маңаа чугулалап айтып каар бодалдыг мен. Эгелекчи саналдарны кым-нын-даа, кандыг-даа деңнелдер-ниң удуртукчуларының мурнунга тургузар бүрүн эргени чонум меңээ бүзүрөп тывысканын ай-тып каайн, чонум.

«Василий Кончук удуртукчу партияның айтышкыны-биле 1943 чылда Улуг-Хем районнуң

чагырыкчызынче ажилдадып чо-руткан. Чаа-Хөл кожунга чагы-рыкчылар болуп кады ажилдап турган эжиниң, Чигден Кыргыс-тын, санаар, бижири чүүлдерге база чонну удуртуп-баштаар ажилдарга ала-чайгаар салым-ныын эки билер болгаш, ону боду эдериң алгаш, чоруткаш, 1944-1946 чылдарда Улуг-Хем районнуң саң-хөө килдизиниң эргелекчизинге ажилдадып алган. Ооң соонда 1946 чыл-дан 1949 чылга чедир Чаа-Хөл районнуң саң-хөө килдизиниң эргелекчизинге ажилдаан мен деп бистиң ачавыс боду төөгүп чугаалаан чүве.

1943 чылдан эгелеп В.М.Кон-чуктуң орнунга Кара-Тал чурттуг Көгел деп дарга Чаа-Хөл ко-жуунуң чагырыкчызына хөй чылдар дургузунда ажилдаан чорду. Мында база бир ужу-утка чаштып чыдар ышкакыл, номчукчу.

1949 чылдан 1959 чылдарга чедир Кыргыс Сүрүнович, бис-тин хүндүлүг ачавыс, Чаа-Хөл кожуннуң партия райкомунуң партийжи ажилдар килдизиниң эргелекчизинге, районнуң күү-секчи комитетиниң оран, бой-дус камгалалының килдизиниң эргелекчизинге, «Тиилелге» колхозтуң партком секретары-на дыка хөй чылдар дургузунда үргүлчү удуртукчу ажилдарга чораан болгаш Чаа-Хөлдүн Чигден-Дарга деп ат-шолалыг чорааны — бүдүн төөгү болгаш чоннуң аңаа хүндүткели ышка-жыл. Оон аңгыда ол ыры, шүлүк болгаш ши чогаалдарының кол маадырларының бирээзи болуп, Тываның телерадио компаниязы-ның алдын фондузунда ооң ады кадагалаттынып арткан. Чижээ, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, танцы тур-гузукчузу, ТР-ниң көскү хөй-ниити ажилдакчызы чораан Н.Б.Тырык-Караның чогаатканы «Уттундурбас чыскаал» деп ши-зиниң кол маадыры сумунуң нам комитетиниң секретары омур-хе-виринге Апалдайның кол үлегер болган кижиге — Чигден дарга ол-дур. Ооң кожун болгаш суму деңнелдиг эрге-чагырга орган-нарына үзүктел чок ажилдаан удуртукчу албан-хаакчы ажил стажы — 29 чыл.

ТҮҢНЭЛ СӨС ОРНУНГА

Ада-өгбелеривистин ачы-буяны-биле Чаа-Хөлдүн де-вискээринге Кара-Тал суурга эң-не баштайгы 7 чыл школазы ажиттыңан. Ооң соонда ону эрги Чаа-Хөлче көжүргөн. Маңаа хамаарыштыр төөгү бадыйкалы бар. Ортаа-Хемге сүт-бараан фермазы, Чаа-Хөлге диңмиттиг турган Терезинниң хову бригада-зы, Ортаа-Хемниң өшкү-хой бри-гадаларына каракуль уксааның хойларын сайзырадып эгелээн турганы — бир онзагай бо-лушкун. Терезинниң амгы үеде ажылгап турарывыс суггарылга системазының ора-созазын кара-талчылар хол-биле казып кылганын төөгү херечилеп, амыдырал бадыйкап турар-дыр. Эрткен вектин 40-50 чылдарын-да Кара-Талга тудуг-суур чаа-ла

хөгжүп бар чыдырда советтиг чазактың шын эвес чоруткан политиказының уржуундан суу-рууска тудуп эгелээн дыка хөй саман болгаш ыяш бажыңнар-ның тудуун ара соксаткан. Эң сөөлүндө мырыңай өскөн-төрээн чер-чуртувусту черниң «арнын-дан» шуут ис чок кылдыр чидир «ширбикиени» эмин эрттир хомуданчыг болду. 1950 чылдар-ның эгезинде-ле Кара-Талга чаа бажыңнар тударын партия шуут-ла хоруп каан чүве. Төрээн чер болгаш эки кижилер кижилер-ниң сеткил-сагыжына меңгеде артып каар. Оларның кылган ажил-үүлөзи улус-чонну хей-аът кирип, амыдыралга ынак болурунга, чонунга ажыктыг чүүлдү кылырынга, чер-чуртун бурунгаар сайзырадырынга үлегер-чижек болур. Бо кыска төөгү чугааны бижээниниң кол утказы чүл дээр болза, бирээ-де, мында ханы бодал чашты-нып чыдар. Аңаа хамаарыштыр Ч.Кыргыстың меңээ, оглунга, 1984 чылдың октябрь айда сөглээн сагындырыг-кичээнди-рин дамчыдып көрейн:

— Коммунист стажым бо чылын мугур 50 чыл болду. 1954 чылдан бо 1984 чылга чедир бистиң бо Чаа-Хөл кожундан Тываның партия-даа обкомун-че, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинче-даа өрү депшип ажилдаан кижиге шуут чок деп болур-дур, оглум. Мээң сактып орамым чаңгыс-ла кижиге бар ийин харын. Тываның обком партияда бир килдисте ажилдап чоруур Чаа-Хөл чурттуг Парти-зан Түлүшович Дамба-Хуурак деп ажилдакчыдан өске кым-даа чок. Тываның дээди удуртулга черлеринге Чаа-Хөлдүн оглу, кызы ажилдап турган болза, чер-чуртувуска, чонувуска ажык-дузазын көргүзүп болур-ла болгай — деп, ачам хомудап чораан сеткилин чажырбайн меңээ чугаалаан чүве. (Тывы-зыктың баажызын бодум бодал тыптым. Авт.)

Ийде, ада-өгбелеривистин чурттап чорааны эрги Чаа-Хөл, Үрбүн болгаш Кара-Талывыс-ты салгалдан салгал дамчып, сактып чорзун, чаңгыс чер-чурт-тугларым бот-боттарына хүн-дүткелдиг, дөргүл-төрелдери-биле таныжып, эп-найыралдыг, омак-хөглүг чурттазын дээш чүс-чүс чылдар бурунгаар чурт-тап чораан өгбелеривистин долу ады, фамилиязы кажан кезээде балалбазын, ак-көк дээрлиг, бедик дагларлыг ава Тывавыстың кайы-даа булунунга чорааш, кайгамчыктыг Кара-Талывыстың оглу-кызы бис, бистиң ада-иелеривис, кырган-аваларывыс, кырган-ачаларывыс база Кара-Тал чурттуг чораан деп ажы-төлүңге сагындырып, төлептиг мөзү-бүдүжү, аажы-чаңы, ажил-ижи-биле Кара-Тал суур уктуг кижилер кара-талчы-ларның адын сыкпайн, чонунга бадыйкап чорзун дээш бо чүүл-дү шорбарлап бижээним — кол чылдагааны ол.

Танов ЧИГДЕН.

Номчукчунуң бодалы

Аас-кежиктин дүлгүүрү кайдал?

Аас-ке-жиктин дүл-гүүрү кай-дал? Ону дилээн, ону тыпкан кижиге бар бе?

Анаакайың, ону дилээн кижиге бар дээрзинге чиг-зинер апарган мен. Чурт-талгада кым мен, чүү мен, кижиге мен бе деп боданмас, бодун боду танывастан-нар бистиң аравыста көвү-дээни чажыт эвес-ле бол-гай. Чоокта чаа-ла чараш, аныяк, арын-шырайы силиг чораан кижини бо кижиге та-ныыр аргажок апарган бол-гулаар. Эң ылаңгыя херээ-женнер ындыг болгулаарга, дыка хомуданчыг. Эктин-ден тыртыпкаш, «Эжим, сен канчап бардың?!» деп чугаалаксаң кээр, хая көрүп келзе-ле, көңүс өске көрүштүг, бодалдыг, сактырга-ла, четкерге ал-зыпкан-биле дөмей болур. Ону боду билер ирги бе? Четкер-биле четтинип алган чоруурун каяа билер деп, але. Дыка хөй кижилер арагага сундуккаш, арага четкеринге шалбаадып алгаш чоруурун, ооң кулу алаары, шынап-ла, шын-дыр ийин. Ынчангаш эрте дээр-ле чоок кижилери-нерни камгалап, арага-четкер аспаандан хостап алыңар деп чагыксаар-дыр мен.

Бурган хайырлаан долу аас-кежиктиг, өг-бүлө, ажы-төлдүг, ажил-агый-лыг чорууру, күзел-соруу бүдери чүлге кижиниң бо-дундан дыка хамааржыр. Уруг-дарыының кандыг кижилер боору база ооң бодундан хамааржыр. Бир эвес ада-ие боттары арага ижер хирезинде, арага-да-ры ишпечер деп ажы-төлүн сургаарга, ажы чок деп бодаар мен. Оларның бот-тарының эки үлегер-чижээ чок-тур. Ындыг ава, ачаның сургаашкынын оолдары, уруглары тоовас, оларның боттарын хүндүлөвөс. Мээң оолдарымның элээди назы-хары чедип, эш-өөрү-биле маңаар үези келирге, шыңгыы чагып, сургап тур-дум. Ада-ие боттары ара-га-дары ишпес, ажил-иш-ке, амыдырал-чуртталгага кызымак боорга, ажы-төл база ындыг боор дээрзин эскердим. Аас-кежиктин дүлгүүрүнүң чажыды ол-дур!

Ульяна

АРАКЧАА-ВЕЛИЧКО.

Шагаан-Арыг хоорай.

Байыр чедирнишкиннери

Төрүттүнгөн хүнүн-биле!

Лилия Тас-ооловна ОНДАР бо хүннерде төрзөн хүнүн демдегледип эрттирип турар. Ол «Россия Федерациязының» хүндүлүг башкызы деп бедик атты чедип алган. Ол ышкаш дээди категорияның башкызы база методиктиг сумелериниң удуртукчузунда үр үеде ажылдап турар. Ийи дээди эртемниг: Кызылдың пединститудун дооскаш, Москваның Ленин аттыг институтун дооскан. Өөрөдиге яамызының база школазының хөй саныг хүндүлүг бижиктериниң төлөптиг эдилекчизи.

Ынчангаш Лилия Тас-ооловнага төрзөн хүнүн таварыштыр изиг байырны чедирбишаан, каң дег кадыкты, аас-кежикти күзевишаан, ам-даа моон соңгаар ажыл-ижинге улуг-улуг чедишкиннерни сеткиливис ханызындан күзедивис.

Авазы Ондар Вера Натпиевна, дуңмалары, угбазы.

Уруумга төрзөн хүнүн таварыштыр каш одурулуг шүлүктү бараалгаттым:

Бежен харны ажып алдың,
Белен звес ажылдың дээш
Бергелерге торулбайн,
Бедик атты чедип алдың.

Уруум сени өстүрер дээш
Уйгу-дыш чок чораанымы
Хомудатпайн кезээ болуп,
Хостуг-шөлзөн чурттал чор сен.

Аваң, ачаң күзелдерин
Ажыр баспайн күүсеттин.
Арбын чоннуң аразыңга
Алдар-аттыг башкы болдуң.

Чуртталганың оруундува
Шуудадып үдөдүс.

Ак орууң уламчылааш,
Аас-кежиңг часпадың чоп.

Ада-ие изин баскан
Амыдыралчы уруум сеңээ
Ажыл-ишчи болуруңну
Алгал-йөрзөп бижип ор мен.

Өртемчейде кайда-даа чок
Өртээ турбас белзэм болзун.
Өөрүшкү, аас-кежиңг
Өргүп сеңээ белек кылың.

Сеңээ йөрзөп чагыыр сөзүм
Сеткил-сагыжыңг чиик чорзун,
Ажыл-ижиңг бүдүп чорзун,
Ак орууң делгем болзун.

Авазы ОНДАР В. Н.

Бистиң ынак ававыс Зинаида Самбуевна АМЫРТАКТЫҢ декабрь 5-те 60 харлаан юбилейи. Ол — алды ажы-төлдүң, он бир уйнуктарың ынак авазы, кырган-авазы. Ававыс бүгү назынында саң-хөө шугумунга үрө-түңнелдиг ажылдап келген. Эргим киживиске быжыг кадыкшылды, аас-кежикти күзевишаан, черге чедир мөгөйдивис.

Өөнүң ээзи, ажы-төлү, уйнуктары, күдээлери, кенээттери.

РоссельхозБанк

13,9% годовых

В Новый Год!

Снижены ставки

по потребительскому кредиту!

Ставка 13,9% годовых действует с 22.11.2013 по 31.12.2013 при условии одобрения потребительского кредита в сумме не более 12 месяцев в сумме до 100 000 рублей. Гражданин РФ в возрасте от 18 лет при условии, что срок возврата кредита не превышает 60 месяцев и не превышает 15 лет и в соответствии с условиями кредитного договора. При одобрении кредитной заявки и подписании кредитного договора. Обеспечение по кредиту — залогом недвижимости. Заемщик обязан возместить банку все расходы, связанные с кредитом.

Вопросы по кредитам звоните по телефону 8 800 200-02-90 | www.rshb.ru

Бай-Тайга кожуунуң кооперация шугумунга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдап чораан Россия Федерациязының кооперациязының тергини деп хөрөк демдээниң эдилекчизи, хоочун бухгалтер Сайынмаа Созаровна ЧОЧАК бо чылын 70 харлап турар. Ол ам-даа ажы-төлүнүң мал-маганын азыражып, адак-бышкаа чиик, омак-сергек чурттал чоруур. Ававыска моон-даа соңгаар каң дег кадыкшылды, узун назын назылап, чонунуң, ажы-төлүнүң аразыңга эрес соруун салбайн чурттаарын күзевишаан, дараазында одурулгарны сөңнедывис:

Алдын хүннүң адаан орта
бодараткаш,
Аас-кежиңг чаяап берген
ававыска
Чеден арттың сынын төгкен
байырында
Черниң, дээрниң хамык шиниң
сөңнээр-дир бис.

Сээң чырык сеткилиңге
деңнепки дег
Делегейде ыңдыг сылдыс
кайың турар.
Шак ол сылдыс ававыс сен
болганыңга
Сагыш-чүрөк ханызындан
чоргаараар бис.

Амыдырал аас-кежиңг
чурттал эртип,
Көдүрбээни, көрбээни чок
ававыс сээ
Ажы-төлүң, уйнуктарың
дөгеревис
Ай дег, хүн дег чырык-чаагай
назыныг бооп,
Ам-даа биске сылдыс болуп
чорууруңну
Күзедивис, йөрээдивис,
эргим авай, ынак авай!

Чылыг хүннүң херели дег
Эриг баарлыг чаагай-чымчак
сеткилиңи
Эртинелер алдын, мөңгүн,
алмазка-даа
Эннеп-деңнеп четпес-тир бис.

Энерелдиг, дыңнаксанчыг
чагыг сөстүг
Эргеленип, чассыксанчыг
ававыска
Алдын хүнден саарлып баткан
челээш өңнүг
Айыраң-каас боодал чечек
сунаалыңар!

Ким Көк-оолович, оолдары:
Кан-оол, Эзир-оол, урулгары:
Долаана, Жанна, Айлаң,
кенээттери: Сайлан, Анна,
күдээлери: Алексей, Шолбан,
Арбай болгаш хөй санныг
уйнуктарыңдан.

Бай-Тайга кожуунуң Хемчик ортумак школазының күш-культура башкызы болуп хөй чылдарда ажылдаан, күш-ажылдың хоочуну, «Россияның турисчизи» хүндүлүг аттың эдилекчизи, кожуунуң сурагыл спортчуларының бирээзи

Арбай-оол Күжүгетович БААВЫЛДЫҢ

хенертен мөчээни-биле холбаштыр өөнүң ишти Светлана Иргитовнага, урулгарыңга, кады төрзөннеринге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылды илергейлеп тур бис.

Өг-бүлениң Кызылда эш-өөрү.

МӨГЕЙИГ

Бистиң ынак акывыс, ачавыс, хөй уйнуктарының кырган-ачазы, ажылдың хоочуну, ТР-ниң көдээ ажыл-агыйының хоочуну, Өвүр кож хөй чылдарда малчыннап чораан Ондар-оол Байырович БААЗА база улуг огулусту, акывысты, честевисти, даайывысты Владимир дар-оолович БААЗАННЫ сөөлгү оруунче үдөшкен, материалдыг моральдыг дуза чедирген Өвүр кожуунуң улуг-бичи төрөл чоңунг жаларывыска, Таңды, Кызыл, Чеди-Хөл, Улуг-Хем, Тес-Хем, Дзун-Хе Эрзин, Тожу кожууннарда база Сарыг-Хөл сумуздан келген чоңка, «Сайзана» урулгар садының коллективинге, «Чалааты» совх коллективинге, Ак-Чыраа ортумак школазының коллективинге, «бан» урулгар садының коллективинге, ажы-төлүнүң чаңгысклассчыга, эштеринге, кудаларывыска база ырак-чооктан келген төрелдери сеткиливис ханызындан черге чедир мөгөйдивис.

Кады төрзөннеринден, дуңмалары уйнуктарыңдан, өөнүң ишти

Чүдүлгелиг ыдык Чалаа
топтуг оглу
Чүдөн эргим акывыс сээң
топтуг чаңың
Дуңмаларың бистерлерге
кезээ шагда
Дуңзаалап каан ыдык чараш
өңчү чорду.
Чүгүрүктү эзертепкеш,
ыңай боор сен.
Чүгүрүшкеш, акыйы, дижиң
кыйгырар бис.
Кодан чылгың кизиредир
сүрүп алган,
Холуң чайып, халдып кээр
утпаан-даа бис.
Ачаң-биле эрзиг, топтуг
дугурушкаш,
Аалдан бисти эртемнерже
үдээр чордуң.

Өскүс-чавыс бистерлерни
өөредир д
Өңгүр чараш хеп-даа тоов
бөдүүн чор
Эргим акый, эңгимелиг
ыдык чал
Эрес оглу, ишчи оглу
Бүдүрүлгөң адын сыкпайн
малың ма
Бүгүдөгө үлөгерлиг
чурттал кал
Чүктөп чорааш азыраан
дуңмала
Чүгө эрте каапкаш бардын
эргим а
Уян үнүң, топтуг аажың
кажанда
Утпайн сактып артып каар
эргим а

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района Сут-Хольский кожуун тупило заявление от гражданина Российской Федерации Ооржак Вячеслава Шактаржаповича №351 от 14.10.2013 г. о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:09:0401023:713, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Чогаалчылар, д.65 с общей площадью 1277 +/- 13 кв. м в аренду на 1 (один) год для индивидуального жилищного строительства из категории земель населенных пунктов.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, конт. телефон 83944521. **Главный специалист администрации Сут-Хольского кожуу по земельным и имущественным отношениям Ч. МОНГУШ**

В администрацию муниципального района Сут-Хольский кожуун тупило заявление от гражданина Российской Федерации Монгуш Борисовича №417 от 27.11.2013 г. о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:09:0401023:715, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Хемчик, д.3 с общей площадью 1147 +/- 8 кв. м в аренду на 3 (три) года для индивидуального жилищного строительства из категории земель населенных пунктов.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, конт. телефон 83944521. **Главный специалист администрации Сут-Хольского кожуу по земельным и имущественным отношениям Ч. МОНГУШ**

В администрацию муниципального района Сут-Хольский кожуун тупило заявление от гражданина Российской Федерации Куулар Чой Николаевича №411 от 22.11.2013 г. о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:09:0401023:705, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Чылбак, д.22 с общей площадью 1086 +/- 41 кв. м в аренду на 3 (три) года для индивидуального жилищного строительства из категории земель населенных пунктов.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, конт. телефон 83944521. **Главный специалист администрации Сут-Хольского кожуу по земельным и имущественным отношениям Ч. МОНГУШ**

В администрацию городского округа г. Ак-Довурак поступило заявление от Монгуш Аймаа Кок-ооловны о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Республика Тыва, г. Ак-Довурак, западной стороны дома 51 по ул. Нагорная, с общей площадью 559 кв. м в аренду сроком на 3 года.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со опубликования данной информации администрация городского округа Ак-Довурак принимает письменные возражения по данному заявлению. **Начальник ОИЗО администрации г. Ак-Довурак САРЫГЛАР С.**

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИОННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтилер-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05.
Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити
амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама,
чарлал килдиз — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-
22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7393. Чагыг 140. Номериң парлалгаже дужаганы: график
езугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар
адырыңга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы
биле эргелели «ШЫН» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилердин
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгын саннары болгаш өске-даа фактылар
дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.